

El poblat ibèric de la Torre Roja (Caldes de Montbui- Sentmenat)

Treballs

Abel Fortó
Xavier Maese
Borja Pelegero
Jordi Pisa
Àlex Vidal

Fides, Recerca i Difusió Històrica

INTRODUCCIÓ

El jaciment de la Torre Roja o del puig Castellar es troba situat just al límit dels termes de Caldes de Montbui i Sentmenat, dalt del turó del qual li ve el nom i que constitueix un dels contraforts de la serra del Farell pel vessant sud, dins de la serralada Prelitoral. Després d'un llarg període d'inactivitat –recordem que la darrera intervenció es va dur a terme l'estiu de 1992– l'any 2004 es van reprendre les excavacions gràcies a la confluència d'interessos de diverses entitats i particulars i

sota la direcció tècnica de l'associació Fides, Recerca i Difusió Històrica.¹

L'elecció d'aquest jaciment es va concretar després de tota una sèrie d'estudis i valoracions sobre diversos assentaments, en veure que aquest indret reunia tot un seguit de factors positius, com ara la significació de les seves restes, la seva potencialitat i el gran esforç científic que s'havia invertit per estudiar-les d'ençà de les primeres intervencions de Llogari Sala, per citar-ne només alguns.

¹ Fides és una associació cultural sense ànim de lucre formada per llicenciats en història i professionals de l'arqueologia (especialitzats en món íber, història romana i medieval), que es va crear al maig de l'any 2003 amb l'objectiu d'engegar un projecte d'investigació científica i de difusió cultural de caràcter històric i arqueològic. La represa dels treballs ha estat possible gràcies a l'acord amb l'Ajuntament de Caldes de Montbui, el propietari dels terrenys, el Sr. Francesc Sagalès, i tota una sèrie de patrocinadors i col·laboradors locals; es va signar un conveni de sis anys de durada segons el qual s'organitzarà una excavació anual programada durant els mesos d'estiu, dirigida per membres de l'associació Fides. Recerca i Difusió Històrica i en coordinació amb el Museu Thermalia. Així mateix aprofitem l'oportunitat per agrair la col·laboració tant de l'Ajuntament i del Museu, com de tots aquells patrocinadors i col·laboradors que han fet possible aquest projecte i que, cal fer-ho i és de justícia, detallem a continuació: Rotary Club Sant Feliu de Codines - Cingles de Bertí, Balneari Termes Victòria, Sagalès, Laboratoris Karizoo, Excavacions i Àrids Pérez, Sanejament Soler, Club Natació Caldes, Gabinet Tècnic Caldes i Bar Kasino.

Aquesta excavació s'emmarca en el context del projecte *Societat, economia i evolució del poblament al límit oriental de la Laietània entre els segles VI i I aC: la riera de Caldes*, que sorgeix com una continuïtat dels treballs realitzats fins ara en el món ibèric laietà i en la seva transformació al model romà de colonització, per tal d'aprofundir en alguns aspectes d'ambdós models.

ANTECEDENTS DEL JACIMENT

La primera menció de la Torre Roja es troba a la *Carta Arqueològica de España*, concretament en el volum II, que correspon a la província de Barcelona (Almagro Basch *et al.*, 1945: 93). Aquesta *Carta*, sense fer una adscripció cultural del jaciment, documentava la presència de restes de diverses construccions de pedra seca i de *tegulae* en superfície.

Les primeres feines d'excavació, durant la dècada dels cinquanta, van ser obra de Llogari Sala i Sala, erudit local de Caldes de Montbui i responsable també de les intervencions en la majoria de jaciments ibèrics de la riera de Caldes, com són les Cremades, Sant Miquel de l'Arn, el Remei i Sant Miquel de Martres.

Aquestes intervencions van posar al descobert «...dos habitaciones de planta rectangular y una zona en la que se supone se asentaba la

Situació del poblat de la Torre Roja, entre els termes municipals de Caldes de Montbui i Sentmenat.

muralla, de la que a lo máximo se conserva en la actualidad una hilada» (De Montes; Sala, 1962: 103).

L'any 1968 Josep Barbarà i el mateix Llogari Sala realitzaren una campanya de prospecció en el decurs de la qual es van excavar una sèrie de cales repartides per tot el poblat. Tant els resultats d'aquesta intervenció com els de les campanyes dels anys cinquanta resten inèdits (Sanmartí, 1993).

El procés d'investigació científica a la Torre Roja va entrar en una nova fase, tant quantitativa com qualitativament, amb la realització, entre els anys 1984

i 1992, de nou campanyes d'excavació emmarcades en els camps d'aprenentatge d'arqueologia que van organitzar la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Caldes de Montbui.² Malgrat el fet que es tractés d'un camp d'aprenentatge, en què un dels objectius clau consistia en la formació del jovent que hi participava, s'ha de dir que ha estat el programa d'actuacions de més abast i amb més rigor metodològic, que ha permès disposar d'un sector obert i visible relativament ampli, d'una estratigrafia fiable (que alhora determinà una seqüència cronoocupacional ininterrompuda entre els segles v aC

² Aquest seguit d'intervencions es van dur a terme sota la direcció dels arqueòlegs Carme Miró (campanyes 1a a 5a), Xavier Menéndez (1a campanya), Joaquim Folch (2a i 3a campanya), Emili Revilla (campanyes 4a a 8a), Josep Maria Puche (4a campanya), Anna Monleon (campanyes 6a a 9a), T. Reyes (6a campanya) i Oriol Saula (8a i 9a campanya) (MONLEON *et al.*, 1991; MONLEON i SAULA, 1992).

Excavació del sector nord del poblat de la Torre Roja, durant la campanya de 2004.
(Fotografia: Fides)

i 1 dC, amb una ocupació posterior al segle XI o XII) i d'algunes publicacions parcials (Miró *et al.*, 1984 i 1998; Miró, Revilla, 1989; Monleón *et al.*, 1991; Monleón, Saula, 1992). Per tots aquests factors podem considerar que els resultats d'aquesta fase han constituït la base sobre la qual hem fonamentat la recerca.

No podem tampoc oblidar altres treballs que amb una voluntat de síntesi sobre la Laietània, àrees concretes d'aquesta regió o de determinats aspectes de la cultura ibèrica fan menció de la Torre Roja en un context molt més ampli, sovint des de l'arqueologia espacial i l'anàlisi del territori, i dels quals la nostra recerca, sense cap mena de dubte, és deutora (Asensio *et al.*, 2001a; Barberà i Dupré, 1984; Estrada i Villaronga, 1967; Maluquer de Motes *et al.*, 1986; Sanmartí, 1993).

És evident que la nostra tasca se situa a l'extrem actual, però no final, d'aquest reguitzell d'anys de treballs d'excavació i recerca, tant al poblat de la Torre Roja com, més extensivament, a la vall mitjana de la riera de Caldes.

La importància i significació del projecte rau en la necessitat d'omplir un buit considerable pel que fa a aquest ampli període històric al Vallès Oriental, una de les àrees de la Laietània que, malgrat la seva potencialitat, ha restat en l'oblit durant els darrers anys pel que fa a projectes de recerca i excavacions, els quals han tendit a centrar-se més en els poblats de la franja litoral (puig Castellar de Sta. Coloma, turó de les Maleses de Montcada i Reixac, turó de ca n'Oliver de Cerdanyola).

Esperem, doncs, poder complementar i contribuir a tenir una

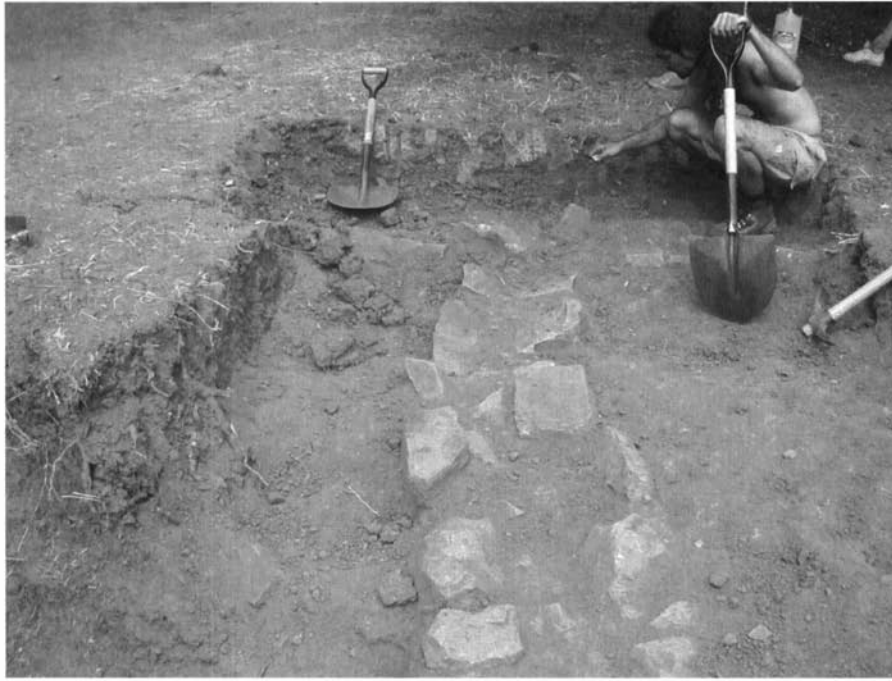
visió més àmplia del territori laietà, augmentant el volum de dades interpretatives que en un futur han de permetre abordar amb més garanties estudis de caràcter més global i, en definitiva, de síntesi.

CONTEXT HISTÒRIC

Malgrat l'estat encara incipient de la recerca i del nostre coneixement sobre el jaciment, creiem que gràcies al seu ampli arc cronològic, segles V aC i 1 dC, el poblat de la Torre Roja ha d'esdevenir un referent per poder entendre millor tant el desenvolupament de la cultura ibèrica com el complex procés de romanització al Vallès Oriental.

Emmarcat dins del territori dels laietans, la Torre Roja es configura com el principal poblat del curs mitjà de la riera de Caldes, que exercia un control privilegiat de la seva vall i estructurava un territori amb diversos assentaments dependents de caràcter més especialitzat i de dimensions inferiors.

Va ser segurament aquesta preeminència el que motivà la seva continuïtat fins al canvi d'era i la seva perduració sota domini romà, exercint el mateix paper de guaita i control de la via de comunicació vers l'interior de Catalunya. A més, es mantindrà com a centre nuclearitzador de la zona en un moment en què s'abandonen progressivament els poblats en alçada i es colonitza massivament la plana, amb tot un seguit d'establiments rurals d'importància molt desigual. Aquest procés serà un preludi

Treballs de delimitació de les estructures aparegudes als sectors 1 i 2. (Fotografia: Fides)

clar del posterior sistema romà d'explotació del camp i del paper que, a partir de mitjan segle I aC i de forma més clara ja al segle I dC, tindrà el Vallès com a zona eminentment enfocada a l'explotació agrícola, amb un hàbitat molt dispers i amb pocs nuclis urbans, que en cap cas no semblen de gran importància.

El món ibèric

En conjunt es pot parlar d'una vall mitjana de la riera de Caldes densament poblada, amb una complexa estructuració del territori mitjançant tot un seguit d'assentaments interrelacionats amb funcions diferenciades i jerarquitzats segons les seves dimensions i el lloc on estan situats (Asensio *et al.*, 2001a; Folch *et al.*, 1995; Miró *et al.*, 1998; Sanmartí, 1993). Fonamentalment ens trobem amb una dualitat molt clara, amb jaciments en alçada i jaciments al pla, un fet que amb diferents matisos es reproduirà du-

rant tot el període ibèric i fins pràcticament el canvi d'era, moment en què s'abandona el darrer assentament en alçada, la Torre Roja, i que reincideix en un fet fefaent que en els darrers anys s'està documentant: l'establiment d'assentaments a la plana com a mínim des dels moments inicials de l'ibèric ple si no ja des de l'ibèric antic (Asensio *et al.*, 1998; Asensio *et al.*, 2001a i 2001b; Morer i Rigo, 1999; Sanmartí, 1993), amb una clara vocació agrícola, en oposició als poblats entornats, que a més d'aquesta mateixa funció concentren algunes activitats artesanals i comercials i compleixen també unes funcions defensives i de control, manifestes en el seu emplaçament i en la presència de muralles i torres, i que són, a més, en determinats casos, el lloc on residirà l'elit aristocràtica que administra la zona. Evidentment no podem considerar tots els poblats en un pla d'igualtat, ja que entre ells s'estableix una gradació o, més ben dit, jerarquització, que en el

cas de la Laietània deixaria com a nuclis principals o «capitals» *Barkeno* o *Illuro*, i la resta serien nuclis de segon ordre, un dels quals la Torre Roja (Asensio *et al.*, 1998; Asensio *et al.*, 2001a).

Dins d'aquesta xarxa d'assentaments del curs mitjà de la riera de Caldes, trobem al capdavant la Torre Roja, que des del final del IV aC, i probablement ja des d'abans, exerciria de nucli vertebrador del territori (Asensio *et al.*, 1998; Asensio *et al.*, 2001a; Folch *et al.*, 1995; Miró *et al.*, 1998; Sanmartí, 1993), amb una posició privilegiada en una plataforma d'uns 15.000 m² als contraforts de la serra del Farell, des d'on controlaria tota la depressió vallèsana, així com el vessant septentrional de la serralada Litoral. El jaciment presenta el perímetre, o una part del perímetre, emmurallat, amb una xarxa viària, residències d'un o més àmbits i algun edifici singular. Tot plegat indueix a pensar que seria aquest el lloc de residència

aristocràtica, centre polític i econòmic d'aquesta àrea, tal com hem anat dient.

A continuació trobem uns assentaments que, com la Torre Roja, estan encimbellats dalt de turons prominents i amb un ampli control visual, però que, a priori, són de dimensions més petites, i que cal inferir que tenen un estatus subaltern respecte d'aquell, com a mínim des del final del iv aC. En aquest grup hem d'esmentar els casos del serrat de la Galaieta, el puig Alt de Can Viver o el turó Gros de Can Camp. La manca de recerca no ens permet dir gaire més sobre aquests assentaments, tret del seu final, que es produeix a les darreries de l'ibèric ple, concretament cap a mitjan segle III aC, que com molt bé indica J. Sanmartí, caldria relacionar més amb un procés de sinecisme que concentraria la població d'aquestes contrades en un únic i principal poblament, la Torre Roja, que no pas amb una crisi demogràfica (Sanmartí, 1993). La pregunta que caldria fer-se ara és quines són les raons d'aquest procés, si és degut a una inestabilitat a la zona, si són les conseqüències de la dinàmica política i/o econòmica, si fins i tot aquest procés de concentració de la població va ser totalment pacífic... Malauradament a hores d'ara no hi podem donar cap resposta, però confiem a poder-ho fer a mesura que avanci la investigació.

Pel que fa a la cronologia d'aquesta ocupació, els testimonis més antics de què disposem, en el cas de la Torre Roja, corresponen a estrats amb materials datables al segle v aC, tal com passa

Excavació del sector 3, on es poden observar les diferents fases constructives. (Fotografia: Fides)

amb els jaciments en alçada més propers, com el puig Alt de Can Viver i el turó Gros de Can Camp, si bé cal considerar, tal com apunta J. Sanmartí, i «especialment en el cas de la Torre Roja i del turó Gros de Can Camp, que ja hi hagués algun tipus d'ocupació des de les darreres etapes del bronze final o primera edat del ferro» a partir d'alguns materials indígenes de torn i a mà (Sanmartí, 1993: 204), fet que fa palesa una ocupació en aquesta àrea de la riera de Caldes, com a mínim, ja des de l'ibèric antic.

Finalment tenim alguns establiments en zones planes o de vessant molt poc pronunciat que responen a una vocació netament agrícola, que a la bibliografia sovint s'indiquen com a granges o vilatges (Asensio *et al.*, 2001a i 2001b; Francès, 2002) i que freqüentment incorporen a les se-

ves activitats agrícoles i de magatzem les industrials, amb activitats metal·lúrgiques o ceramistes per exemple, tal com es documenta al jaciment de les Guàrdies (el Vendrell) (Asensio *et al.*, 2001b; Morer i Rigo, 1999). Dins d'aquest grup tenim els jaciments de les Cremades i Sant Miquel de l'Arn, tots dos molt propers a la Torre Roja, el Remei, la Bòbila Busquets, Sant Miquel de Martres, can Vendrell, Font del Brill, can Viladavall, Mas Manolo, can Cortès, can Pujades, can Corró o la mateixa plaça de la Font del Lleó (Folch *et al.*, 1995; Miró *et al.*, 1998; Sanmartí, 1993).

Cal dir, però, que no tots aquests jaciments poden ser considerats d'una mateixa manera, fonamentalment a causa de les seves cronologies. En primer lloc, en tenim alguns que cal situar en l'ibèric ple, com les Cremades,

del segle III aC, i possiblement la Bòbila Busquets, la Font del Brill, can Vendrell, el Remei i la plaça de la Font del Lleó, mentre que la resta s'haurien de situar ja en l'ibèric final, en un moment en què la societat ibèrica ja no existeix com a entitat política autònoma, sinó que forma part dels territoris conquerits per Roma. Si atenem a aquesta diferent cronologia per a aquests assentaments veiem que el volum més important es situaria ja sota dominació romana, fet que forçosament ha d'implicar unes diferències de més abast en relació amb els rendiments, el tipus de producció, la tributació, la propietat de la terra, l'estructura de la propietat, en definitiva en matèria de política econòmica, fonamentalment, tal com han apuntat diversos autors i com exposarem més endavant (*vide infra*).

Ibers i romans

Amb la retirada de l'exèrcit púnic de Magó i la rendició de Gadir el 206 aC es posava fi al capítol hispà del conflicte romano-púnic, que havia de concloure, favorablement per als interessos romans, quatre anys més tard amb la batalla de Zama i la capitulació definitiva del senat cartaginès el 201 aC, moment en què Roma s'erigia com la principal i destacada potència a la Mediterrània Occidental. Pel que a nosaltres ens interessa, serà en aquests moments de final del III aC quan es produirà la dissolució de les estructures polítiques i econòmiques ibèriques com a entitats independents, que quedaran a partir d'aquest moment sota el control del senat i el poble romà.

La documentació textual sobre els inicis de l'ocupació i el control romans no són gaire abundants però tot apunta a unes càrregues tributàries i, potser, uns excessos més que considerables, tal com indiquen alguns autors (Pujol i Garcia, 1994), fet que motivà la revolta de l'any 197 aC i la posterior repressió del cònsol Cató, que amb l'ordre de destruir les muralles dels poblats anorreava definitivament la capacitat política i militar dels pobles ibers del nord-est.

Pel que fa a l'arqueologia, és ben cert que les evidències demostren un panorama fortament convulsiónat, en procés de canvi, probablement d'adaptació. Així, aquest món de l'ibèric final es presenta com un període molt dinàmic en els terrenys econòmic i social.

Com a primer factor d'interès tenim un progressiu abandonament de força poblats establerts en alçada, que es produeix bé en aquest primer període més conflictiu d'entre final del III aC i el 197 aC, o ja cap a mitjan segle II aC. Paral·lelament es produeix una ocupació molt intensa de la plana, observable no només a la Laietània sinó també en altres àrees properes, com la Cossetània o la Indigècia (Burch, 1996; Francès, 2002; Olesti, 1995, 2000; Pujol i Garcia, 1994; Ros, 2003).

L'abandonament d'alguns poblats, així com l'amortització definitiva dels grans camps de sitges i l'eclosió definitiva de l'ocupació de la plana són, doncs, fets coincidents, o que com a mínim es correlacionen. Aquests fets cristal·litzen cap a mitjan segle II aC i obeeixen a una nova

estratègia relacionada amb el pagament de tributs, però potser també amb una transformació més profunda de l'economia (Francès, 2002).

En aquest sentit, alguns autors proposen que aquests canvis estarien motivats per l'acció directa del poder romà i no pas per la mateixa evolució de les extintes estructures indígenes, i que es tractaria de la implantació d'un nou sistema, d'un nou model d'explotació del territori, fonamentalment ja a les acaballes del segle II aC, que en opinió de J. Pujol i J. Garcia s'ha d'entendre «com el primer pas d'una estratègia romana de colonització agrícola sistemàtica de la plana litoral, que ben segur, s'havia gestat anys abans» (Pujol i Garcia, 1994: 106).

En aquesta mateixa línia de pensament es situa O. Olesti, que proposa que aquesta remodelació comportaria la implantació d'un cadastre, la funció del qual seria, fonamentalment, reassenotar la població ibèrica (Olesti, 1995), una interpretació que ell mateix reconeix com a polèmica, però que ha estat valorada en estudis posteriors i podria tenir la seva contrastació, en el cas del Vallès, en la possible troballa d'una trama cadastral amb una centuriació de 20 x 20 *actus*, de cronologia incerta (Aguilar *et al.*, 1991; Aguilar, 1993). Hem de pensar igualment que aquesta estratègia d'explotació de la plana i molt especialment les reformes que es produiran ja al final del primer quart del segle I aC estan totalment imbricades amb les primeres fundacions urbanes a la costa a partir del 100 aC, com ara *Baetulo*, *Iluro* o, ja més tardanament, *Barcino*.

Detall dels *pondera* apareguts durant la intervenció. (Fotografia: Fides)

Sobre això, dos matisos que cal fer són: en primer lloc, insistir que aquest canvi de soca-rel que estem comentant no va suposar la definitiva amortització de tots els antics nuclis de poder, ans al contrari: alguns poblats foren mantinguts i potenciats i van perdurar fins a la meitat o el final del segle I aC amb una vitalitat gens menyspreable. En segon lloc, cal parlar, encara que sigui mínimament, de la materialització arqueològica d'aquesta colonització de la plana a partir de la segona meitat del segle II aC i posar-la en relació amb les evidències de què disposem en la nostra àrea d'estudi.

Aquesta colonització del pla es duu a terme mitjançant tot un seguit de petits jaciments consistents en algunes estructures d'habitació i/o en grups d'unes poques sitges o fins i tot de sitges

isolades, que acostumen a tenir una vida relativament curta que s'inicia a la segona meitat del segle II aC i que no sobrepassa el segon quart del segle I aC. Aquesta multiplicat de llogarets d'explotació i acumulació d'excedent agrícola, en contraposició als grans camps de sitges de l'ibèric ple, no s'han d'interpretar com una reducció de la producció, sinó que hi ha un canvi en la concepció de l'explotació i, molt segurament, en l'estructura de la propietat; és a dir s'hauria produït una atomització o privatització, bé de la propietat, bé de l'explotació (Burch, 1996; Francès, 2002; Olesti, 1995, 2000; Pujol i García, 1994; Ros, 2003).

Pel que fa a la data d'amortització d'aquestes sitges durant el segon quart del segle I aC, fet que posa de manifest la crisi d'aquest model d'explotació, s'ha posat en

relació amb un canvi en la producció agrícola de tradició indígena i de base cerealística per una de nova basada en la viticultura, fet que es relacionaria amb la proliferació de *dolia* i les primeres produccions amfòriques locals i amb el bastiment de nous establiments de més complexitat que preludien el món de les *villae*, si és que no es poden considerar ja pròpiament *villae* (Aguilar *et al.*, 1991; Aguilar, 1993; Burch, 1996; Francès, 2002; Olesti, 1995; Pujol i García, 1994).

Si ens centrem ara en les dades que ens aporta la riera de Caldes en el seu curs mitjà veiem que, tot i la falta de recerca sistemàtica i atès el fet que la major part de la informació de què disposem obeeix a troballes en superfície i no a excavacions, aquestes són del tot coherents amb el que hem exposat fins ara.

D'aquesta manera tenim, per exemple, la continuïtat del principal nucli de poder de la zona durant el segle III aC, és a dir la Torre Roja, amb gran força i dinamisme durant tot el període de l'ibèric final, fet que es manifesta en les successives fases constructives corresponents a aquest moment (a falta d'un estudi més acurat sembla clar que hi ha dues fases corresponents a aquest període), en la gran quantitat de materials d'importació que s'hi documenten (actualment en curs d'inventari però amb un volum ingent de vaixel·la fina i ceràmica comuna itàliques, àmfores itàliques i púniques) i en les adaptacions a la reconversió del camp amb el bastiment d'algun *dolium* als habitatges.

Detall de la tapadora de *dolium* localitzada al sector 6 de l'assentament.
(Fotografia: Fides)

La continuïtat del lloc ha de respondre a la necessitat d'un centre administratiu per organitzar i gestionar aquesta zona, que, d'altra banda, es troba molt ben situada pel que fa a la xarxa viària del moment i que deu estar en funcionament ja en plena època ibèrica, com ho demostra el miliari trobat dins del terme de Santa Eulàlia de Ronçana, a només sis quilòmetres del nucli de Caldes, i datable entre els anys 120 i 110 aC, fet que, segons diversos autors, situa la Torre Roja o el posterior nucli romà en el nus entre la via que, travessant el coll de Parpers, comunicava el Maresme amb el Vallès a través de *Semproniana*, la mateixa Caldes i *Egara fins Ad Fines*, i la via que enllaçava el Vallès amb el rerepaís fins a *Ausa* (Estrada i Villaronga, 1967; Miró *et al.*, 1998: 387; Folch *et al.*, 1995).

Si a continuació observem el que podríem considerar el seu *hinterland*, veiem que per un costat no hi ha cap altre poblat en alçada i que en canvi ens trobem amb un gran nombre d'assentaments dispersos per la plana, tal com hem vist anteriorment (*vide supra*), amb una cronologia d'inici que no es remunta més enllà de la meitat (cas del Remei) o el final del segle II aC o ja el principi del segle I aC (com Sant Miquel de Martres i, de fet, la resta) i que en línies generals creiem que responen perfectament a aquest model atomitzat d'explotació agrícola.

És cert, però, que alguns estudiosos han relacionat aquests jaciments amb «*villae* d'època republicana» (Miró *et al.*, 1998: 387) o amb una «fase antiga de les *villae* romanes» (Sanmartí, 1993: 204), i no descartem que en al-

guns casos corresponguin veritablement a establiments de més consistència, que serien els precedents clars i immediats de les posteriors *villae*, tot i que valorant-los en conjunt creiem més plausible l'opció suara exposada. En qualsevol cas, es tracta, tal com ha quedat exposat, del precedent directe del sistema romà d'explotació a través de les *villae* que es documenta a Caldes ja en un moment avançat del segle I aC, una nova transformació que inclou, a més, la fundació del nucli termal pròpiament romà i que en època flàvia, tot i que potser ja abans, tindrà l'estatus de *municipium* (Folch *et al.*, 1995; Miró *et al.*, 1998: 387).

RESULTATS DE LA CAMPANYA 2004

L'excavació en qüestió es va realitzar entre el 31 de juliol i el 29 d'agost, organitzada com a excavació programada en la qual van intervenir, a més dels membres de Fides, alguns professionals de l'arqueologia col·laboradors habituals de l'associació, alguns voluntaris de la vila de Caldes, interessats i compromesos amb l'estudi del passat del seu entorn, i un bon grapat d'estudiants universitaris, amb un equip d'entre 15 i 20 persones i una participació global de 45 persones, a les quals també volem agrair la seva col·laboració.

Els treballs inicials consistiren a obrir en extensió un rectangle de 700 m² a partir de la cala existent fruit dels treballs de Llogari Sala i, posteriorment, del camp d'aprenentatge, tot i que encara es desconeixen les dimensions reals

durant la fase posterior, al període ibèric final. En aquest moment ens trobem davant d'una construcció molt singular, que presenta unes característiques més pròpies d'un espai funcional públic que d'un àmbit estrictament domèstic. Aspectes tan clarificadors com la superfície total ocupada per aquest recinte, la disposició interna d'alguns elements, o la localització en aquest àmbit de dues inhumacions infantils, fan pensar en una construcció de caràcter prioritari i dirigent en relació amb la resta dels espais que conformen la trama urbana del poblat de la Torre Roja en aquesta època.

L'espai queda definit per una habitació de planta rectangular allargada en direcció nord-sud, amb un únic accés documentat al costat est que dona pas als àmbits annexos a l'est; la proximitat del vessant del turó aquí fa pensar en la forta erosió que podria haver afectat aquesta zona, on pensem que se situaria un altre possible accés.

La distribució interna es resumeix en un gran espai amb un paviment de terra piconada ben conservat i sense murs de separació o subdivisió en tota l'àrea i, a banda i banda, dos bancs de pedra (BQ 48-50) paral·lels a les parets llargues de l'habitació, que indiquen molt probablement el seu ús com a espai de reunió de la comunitat que hi vivia. El caràcter preeminent d'aquest espai es confirma amb la documentació de dos enterraments perinatals (el segon en un estat de conservació bastant bo) localitzats en els nivells de fundació d'aquest moment.

Detall de la inhumació infantil localitzada al sector 3. (Fotografia: Fides)

Les primeres dades aportades pels materials ceràmics recuperats en el nivell d'amortització del paviment de l'habitació, amb diversos fragments de ceràmica campaniana B, indiquen una datació cronològica no posterior a mitjan segle II aC per al funcionament d'aquest àmbit com a tal. La continuació en el futur dels treballs en aquest sector permetrà constatar aquest fet a partir de l'excavació dels nivells fundacionals de l'habitació i precisar el seu origen. Això no obstant, a través de l'observació del traçat del carrer de la fase ibèrica plena (el qual s'allarga en direcció a aquest recinte en un nivell inferior), es pot avançar que es tracta amb molta probabilitat d'un espai datat en un moment encara imprecís entre les darreries del segle III aC i un moment molt inicial del segle II aC.

A partir d'aquesta base, aquest recinte patirà una reforma estructural bastant notable, segurament en un moment molt proper a

l'anterior, entre mitjan segle II aC i la primera meitat del segle I aC. Es transformarà completament la distribució de l'espai (podem afirmar que desapareix l'ús públic o comunitari d'aquest àmbit des del moment en què es reestructura i subdivideix l'habitació amortitzant les estructures relacionades amb aquell ús). Es documenta l'aixecament d'un mur (MR 3), just al centre de l'habitació, que divideix en dos el recinte original. A més es construeix el mur (MR 19) que servirà per a tancar al nord el nou àmbit creat a partir de la subdivisió; en aquest sentit també es documenta un petit mur (MR 49) al nord del sector 1 que funcionaria com a paret mitgera creant un petit àmbit dintre de l'habitació.

Queda clar que totes les noves estructures descrites i l'estratigrafia associada (incloent el nivell d'ús del sector 1) amortitzen el conjunt original. La formació de dues noves habitacions (amb llars de foc independents per a

cadascuna) i el tapiament de l'antic accés obliga a l'obertura d'una nova porta a l'àmbit situat més al nord i d'una segona porta localitzada al costat est de la segona habitació, més al sud. Tot plegat, l'anàlisi de totes les dades indica clarament el pas d'un únic recinte de caràcter públic a dos de nous de caràcter estrictament domèstic.

Aquests resultats s'han de relacionar ara amb els que es van obtenir durant les intervencions anteriors a la part central del jaciment, per tal d'assolir una visió de conjunt de l'urbanisme i el funcionament en cada moment de vida del poblat de la Torre Roja.

Àrea central i meridional

El sector 3 correspon a un petit recinte habitacional localitzat enmig de la zona 1, de planta més o menys quadrangular i delimitat per quatre murs, tots fets amb blocs de pedra d'aparell irregular lligats únicament amb terra. L'accés a aquesta habitació es localitza a l'angle SE. L'elevat grau de conservació de les restes excavades ha permès la documentació de les diferents fases d'hàbitat, amb els seus corresponents nivells d'ús, compreses entre l'ibèric ple (segles IV i III aC) i l'ibèric final (segles II i I aC).

Aquesta primera fase d'hàbitat queda constatada per la presència d'un possible carrer ibèric (MR 22 i 51), el qual es documenta a la part central del jaciment, i que enguany es va procedir a excavar parcialment dins del sector 3. Part dels materials ceràmics associats a aquests nivells

Procés d'excavació a l'interior del sector 1, on s'observen diverses fases constructives. (Fotografia: Fides)

són vernissos negres àtics, fet que permet adscriure'ls a una cronologia del segle IV aC. Igualment, es documenten possibles unitats habitacionals ibèriques adossades al mateix carrer ibèric, al costat nord i sud, que van ser excavades en anteriors campanyes (1984-1992). Aquestes estructures ibèriques presenten un lleuger canvi d'orientació respecte a estructures posteriors dels segles II-I aC, fet que en facilita la identificació.

El procés evolutiu del sector 3 consta en un primer moment d'una part del carrer ibèric (MR 22), corresponent al període de l'ibèric ple (segles IV i III aC), associat a un nivell d'ús i el seu estrat d'anivellació, que permet regularitzar la roca mare, la qual aflora en aquest punt. Per sobre del nivell de carrer es documenta un possible nivell d'ocupació

que possiblement funcionaria amb l'enllosat (PV 9) del sector 5, i es correspondria amb una cronologia del segle III-II aC.

Pel que fa als nivells de l'ibèric final o iberoromans del sector 3, destaquem la presència del primer nivell d'hàbitat que funcionaria en aquest sector, vinculat a un paviment associat a un fogar, i que ocupa tota l'extensió del sector 3. Posteriorment s'identifica un possible segon nivell de paviment. Els materials importats recuperats, pendents d'un estudi més acurat, s'identifiquen amb campaniana B i del grup de la B, fet que permet datar aquesta fase ocupacional entre la segona meitat del segle II aC i mitjan segle I aC. Finalment, tot aquest sector 3 quedaria amortitzat per un estrat d'abandonament datable, possiblement, al final del segle I aC.

Pel que fa al sector 5, mentre no es procedeix a la total excavació del sector 4 i es pugui documentar la totalitat de les seves possibles restes, únicament podem deduir que estem davant d'un petit recinte, molt malmès, que presenta un angle construït (MR 10 i 34) i un enllosat de pedres (PV 9), i al qual es vincula una inhumació infantil perinatal ibèrica. Aquest sector 5 presenta una possible cronologia d'entre els segles III i II aC, en trobar-se amortitzat parcialment pel mateix sector 3. En referència al MR 22 del carrer ibèric, sembla anterior al mateix sector 5, tot i que encara s'ha de procedir a l'excavació dels sectors circumdants per comprovar aquest extrem. S'ha d'observar que a la part meridional d'aquest sector ja aflora la roca, la qual es troba regularitzada i funcionaria com a nivell de pas del mateix recinte.

Els treballs d'excavació del sector 6 ens han permès delimitar inicialment un gran recinte rectangular (8m x 3,5m), tot i que es pot entreveure una possible compartimentació en dos àmbits habitacionals més petits. Cal matisar que aquest sector encara es troba en procés d'excavació i resta, per tant, inacabat. Els treballs d'excavació han permès documentar dos primers estrats d'abocament que cobrien la totalitat del sector 6, que segons els materials d'importació exhumats (campanianes B i del grup de la B) es datarien entre mitjan segle II aC i mitjan segle I aC. Aquests estrats es trobaven retallats per una tomba (TB 17), de cronologia incerta, que pertany a la necròpolis que s'estén al sud d'aquesta i

Llar localitzada durant l'excavació de l'interior del sector 6. (Fotografia: Fides)

que ja s'havia documentat durant les campanyes dutes a terme entre els anys 1984 i 1992, quan es van excavar nou tombes retallades a la roca, la qual aflora en bona part de tota aquesta àrea.

El model tipològic d'aquesta tomba-fossa vagament antropomorfa que retalla el terreny, amb una coberta de lloses grans per protegir l'inhumat (en aquest cas un adult), permet adscriure-la cronològicament a una fase d'ocupació alt medieval (segles IX - XI dC) del turó, tot i que no es descarta la possibilitat que pugui ser d'època tardoantiga (segles V - VII dC). En el cas que aquests enterraments es datessin tardanament en el període alt medieval, sembla que podrien estar associats a la torre de guaita que dona nom al turó i que es localitza a l'extrem oriental de la mateixa elevació.

CONCLUSIONS

Evidentment ens trobem encara en un estat molt incipient de la recerca. Les conclusions que en podem extreure actualment podran ser desenvolupades i ampliades amb escreix o, fins i tot, modificades substancialment en un futur. En aquest sentit cal pensar que l'estudi del material, actualment en curs, sens dubte ha d'aportar un gran volum de dades que permetran, a més d'afinar les cronologies, parlar de percentatges, de relacions comercials i economia, així com interpretar amb més precisió alguns dels àmbits excavats. Tot i així podem assegurar que la nostra primera intervenció al jaciment de la Torre Roja confirma la interpretació general que s'havia fet del jaciment (Asensio *et al.*, 2001a; Barberà i Dupré, 1984; Estrada i

Detall d'una *lucerna* apareguda durant la intervenció. (Fotografia: Fides)

Villaronga, 1967; Miró *et al.*, 1998; Sanmartí, 1993).

En primer lloc, veiem que es tracta d'un poblat amb una ocupació molt dilatada en el temps, que començaria al segle V aC com a mínim, si no al segle VI aC o encara durant la primera edat del ferro, i s'acabaria cap al final del segle I aC, un extens període durant el qual es produeixen diverses reformes estructurals i urbanístiques que transformen notablement la planta general. Cal dir, però, que pel que fa a la nostra campanya només hem excavat nivells compresos entre els segles IV i I aC, que mostren el típic poblat ibèric amb bateries de cases estructurades a partir d'un carrer, que tindrà vigència fins al III aC. En aquest moment es replanteja radicalment l'organització interna amb el bastiment de cases de més complexitat amb diverses habitacions. Pel que fa al material exhumat, hem de dir que és molt nombrós i variat, amb un percentatge majoritari, com no podia ser d'una altra manera,

de ceràmica, però també d'alguns metalls com ara una cadena o una clau de ferro o quatre monedes ibèriques corresponents a les seques de *Baitolo*, *Bolskan*, *Eusti*, *Il-turto* i *Kesse*.

De la mateixa manera, malgrat que no tenim una idea exacta de l'extensió del poblat, els indicis són prou aclaridors (existència d'un edifici singular, antiguitat en l'ocupació, el fet que no s'abandoni ni al III aC ni al principi del II aC...) per pensar que durant l'ibèric ple, i molt probablement ja des d'abans, es tractava d'un centre de poder que podia nuclearitzar l'àrea corresponent a la vall mitjana de la riera de Caldes.

Sembla que aquest paper preponderant té una continuïtat molt clara ja sota la dominació romana, com queda palès en la reorganització urbana que es produeix en aquest moment, amb dues fases superposades que provoquen un canvi total en la planta de l'ibèric ple.

Per altra banda, veiem que les transformacions que comportarà la romanització, com ara la nova organització territorial o el nou model d'explotació agrícola, deuen afectar de ple la zona del curs mitjà de la riera de Caldes. Alguns factors nous en són clarament visibles, per exemple la proliferació d'assentaments a la plana des del final del segle II aC o la presència de *dolia* al mateix jaciment, fet que alhora implica un canvi radical en l'estructura de l'explotació i/o la propietat i el pas d'una economia de base cerealística a una altra basada en el vi.

La consolidació d'aquests trets definitoris del nou model romà portaran a la superació final dels últims reductes del model d'hàbitat del període ibèric, amb l'abandonament definitiu dels darrers poblats en alçada com el de la Torre Roja, que a les darreries del segle I aC quedarà despoblat, coincidint potser amb la creació *ex novo* del nucli termal romà de Caldes de Montbui.

BIBLIOGRAFIA

- ADROHER, Andrés; LÓPEZ, Antonio (1995): «Las cerámicas de barniz negro. I. Cerámicas áticas y protocampanienses», *Florentia Iliberritana* núm. 6, Granada, pàg. 11-53.
- ADROHER, Andrés; LÓPEZ, Antonio (1996): «Las cerámicas de barniz negro. II. Cerámicas campanienses», *Florentia Iliberritana* núm. 7, Granada, pàg. 11-37.
- AGUILAR, Àngels (1993): «Avanç preliminar a l'estudi dels cadastres romans a la comarca del Vallès (Barcelona)», *Estudios de la Antigüedad* núm. 6-7, Bellaterra, pàg. 119-131.
- AGUILAR, Àngels; OLESTI, Oriol; PLANA, Rosa (1991): «Cadastres romans a Catalunya: Empordà i Gironès, Cerdanya, Vallès Occidental», *Tribuna d'Arqueologia* 1989-1990, Barcelona, pàg. 111-124.
- ALMAGRO BASCH, Martín; SERRA RÀFOLS, José de C.; COLOMINAS ROCA, José (1945): *Carta arqueológica de España*, Barcelona, Madrid.
- ASENSIO, David; BELARTE, Carme; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1998): «Paisatges ibèrics. Tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple». A: *Actas del Congreso Internacional: Los iberos, príncipes de Occidente*, Barcelona, pàg. 373-385.
- ASENSIO, David; FRANCÈS, Joan; FERRER, Conxita; GUÀRDIA, Marc; SALA, Òscar (2001a): «Formes d'ocupació del territori i estructuració econòmica sud de la Laietània». A: *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental*, Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000, *Monografies d'Ullastret* 2, pàg. 227-252.
- ASENSIO, David; MORER, Jordi; RIGO, Antoni; SANMARTÍ, Joan (2001b): «Les formes d'organització social i econòmica a la Cossetània Ibèrica: noves dades sobre l'evolució i tipologia dels assentaments entre els segles VII - I aC». A: *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental*, Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000, *Monografies d'Ullastret* 2, pàg. 253-271.
- BACARIA, Albert (1998): «La romanització de la vall alta del Mogent. Un exemple de poblament rural». A: *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*, Itaca. Annexos 1, Barcelona, 77-87.
- BARBERÀ, Josep; DUPRÉ, Xavier (1984): «Els laietans, assaig de síntesi», *Fonaments* núm. 4, Barcelona, pàg. 31-86.
- BARRASSETAS, Eulàlia; OLIVARES, David; Sánchez, Eduard (1997): «El jaciment de can Rossell (Llinars del Vallès), segle I aC», *Lauro* núm. 13, Granollers, pàg. 5-12.
- BURCH, Josep (1996): «L'ús de sitges en època republicana al nord-est de Catalunya», *Revista d'Arqueologia de Ponent* núm. 6, Lleida, pàg. 207-216.
- DE MONTES, Ana; SALA, Leodegario (1962): «Elementos para la carta arqueológica del valle medio de la riera de Caldes (Barcelona)». A: *VII Congreso Nacional de Arqueología (Barcelona, 1961)*, Zaragoza, pàg. 102-109.
- ESTRADA, Josep; VILLARONGA, L. (1967): «La Lauro monetal y el hallazgo de Cànoves (Barcelona)», *Ampurias* núm. XXIX, Barcelona, pàg. 135-191.
- FOLCH, Joaquim; MIRÓ, Carme; MENÉNDEZ, Xavi; REVILLA, Emili (1995): «Memòria d'excavació del poblat ibèric de la Torre Roja (Caldes de Montbui, Vallès Oriental). 1984-1987». *Memòria d'intervenció*, Barcelona, 460 pàg.
- FRANCÈS, Joan (coord.) (2002): *L'assentament ibèric de la Facultat de Medicina de la UAB (Cerdanyola del Vallès)*, *Limes* monogràfic, Cerdanyola del Vallès.
- GARCIA, Joaquim; MARTÍN, Albert; CELA, Xabier (2000): «Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis)», *Empúries* núm. 52, Barcelona, pàg. 29-54.
- MALUQUER DE MOTES, Joan; PALLARÈS, Ramon; RAURET, Anna M.; HUNGTIN-FORD, E.; VILA (1986): *Arquitectura i urbanisme ibèric a Catalunya*, Barcelona, 91 pàg.
- MIRÓ, Carme; FOLCH, Joaquim; MENÉNDEZ, Xavi (1984): «Informe sobre la primera campanya d'excavacions duta a terme al poblat ibèric de la Torre Roja (Caldes de Montbui, Vallès Oriental). Juliol-agost de 1984». *Informe d'intervenció*, Caldes de Montbui, 66 pàg.
- MIRÓ, Carme; FOLCH, Joaquim; MENÉNDEZ, Xavi (1998): «El procés de romanització al curs mitjà de la riera de Caldes (Vallès): estat de la qüestió». A: *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*, Itaca. Annexos 1, Barcelona, pàg. 381-390.
- MIRÓ, Carme; REVILLA, Emili (1989): «Memòria de la cinquena campanya d'excavacions al poblat ibèric de la Torre Roja (Caldes de Montbui, Vallès Oriental). Estiu 1988». *Memòria d'intervenció*, Caldes de Montbui, 96 pàg.
- MONLEON, Anna; REVILLA, Emili; SAULA, Oriol (1991): «Memòria d'excavació al poblat ibèric de la Torre Roja (Caldes de Montbui, Vallès Oriental). Estius 1989, 1990 i 1991». *Memòria d'intervenció*, Caldes de Montbui, 59 pàg.
- MONLEON, Anna; SAULA, Oriol (1992): «Memòria d'excavació al poblat ibèric de la Torre Roja (Caldes de Montbui, Vallès Oriental). Estiu 1992». *Memòria d'intervenció*, Caldes de Montbui, 132 pàg.
- MORER, Jordi; RIGO, Antoni (1999): *Ferro i ferrers en el món ibèric. El poblat de les Guàrdies (el Vendrell)*. AUCAT, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- OLESTI, Oriol (1995): *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC)*. Estudi d'arqueomorfologia i història. Premi Iluro 1994, Mataró.
- OLESTI, Oriol (2000): «Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral». *Empúries*, 52, Barcelona, pàg. 55-86.
- PÉREZ, Marianna; GARCIA, Joaquim (2002): «El jaciment arqueològic del Mas Català. Un assentament rural d'època ibèrica situat a la vall de Cabrera de Mar», *Laietània* núm. 13, Mataró, pàg. 5-15.
- POU, Josep; SANMARTÍ, Joan; SANTACANA, Joan (1993): «El poblament ibèric a la Cessetània», *Laietània* núm. 8, Mataró, pàg. 183-197.
- PUERTA, Carmen (2000): «La ceràmica comuna romana a la costa laietana (les ciutats romanes de Baetulo i Iluro i l'assentament ibèric de Can Balençó)», *Laietània* núm. 12, Mataró.
- PUJOL, Jaume; GARCIA, Joaquim (1994): «El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de Can Bada (Mataró) i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro», *Laietània* núm. 9, Mataró, pàg. 89-129.
- ROS, Alexandre (2003): «El camp de sitges de Vinya d'en Pau (Vilafranca del Penedès), revalorització dels materials dipositats al Museu de Vilafranca», *Revista d'Arqueologia de Ponent* núm. 13, Lleida, pàg. 191-210.
- SANMARTÍ, Joan (1993): «Els jaciments ibèrics de la vall mitjana de la riera de Caldes», *Gala* núm. 2, Sant Feliu de Codines, pàg. 159-206.
- SANMARTÍ, Enric (1994): «Urbanización y configuración territorial del nordeste de la Citerior durante la época romano republicana». A: *Actes del Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà*, Tarragona, pàg. 357-361.